

Pedych V., Telvak V. Ivan Vyhovsky and the Treaty of Hadiach in research of Vasyl Herasymchuk.

This article is devoted to the studies of the representative of Lviv historical school of Mykhailo Hrushevsky Vasyl Herasymchuk «Vyhovshchyna and Treary of Hadiach». It has been concluded, that author managed, on the basis of the text of Hadiach Treaty, found on his own, and the new viewpoint on already published sources and literature, present a wide panorama of events connected with the genesis and settling the agreement between Ukraine and Poland in September 1658. V. Herasymchuk managed to analyze complicated processes and main trends in development of Hetmanshchyna in 1657-1660 and highlight essential problems it encountered during its political development. It is emphasized, that V. Herasymchuk was one of the fist Ukrainian historians, who noticed, that Treaty of Hadiach was not the main achievement of Vyhovsky, he aimed at since the beginning of his reign. His strategically aim was to create independent state of Ukraine.

Keywords: V. Herasymchuk, I. Vyhovsky, B. Khmelnytsky, Treaty of Hadiach, Poland, Ukraine.

Одержано 19.02.2016.

УДК 94(477)«15»

**Валерій Ластовський
(Київ)**

ПЕРША ЗГАДКА ЧЕРКАС ЯК ПРОБЛЕМА ВИКОРИСТАННЯ ДЖЕРЕЛ В ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті розглядається проблема визначення істориками датування першої згадки міста Черкаси в історичних джерелах. Детально висвітлюються різні варіанти, запропоновані дослідниками, їх фіксування в документах та обґрунтування вченими. Доводиться помилковість більшості вказаних історичних дат і визначається реальний хронологічний проміжок, у який вперше в історичних документах згадується існування міста Черкаси. Уявлення істориків щодо визначення як першої реальної згадки стосовно існування міста в джерелах, так і відповідно стосовно його походження відрізняються надзвичайною різноманітністю. Ця тенденція зберігається і до сьогодні, ігноруючи навіть офіційно визначену дату походження міста. Тому, для з'ясування історичної реальності, необхідний аналіз усіх запропонованих дослідниками позицій у цьому питанні. Першою ж безумовно достовірною є згадка Черкас у відомому «Списку руських міст дальніх і ближніх». Її дослідник М. Тихомиров зробив припущення, що ця пам'ятка з'явилася в період між 1387 та 1392 рр. Вона є свідченням того, що Черкаси вже не були на той момент простою заставою. Але оскільки більш ранніх достовірних згадок про Черкаси не існує, це є свідченням поступового зростання міста впродовж кількох десятиліть водночас із укріпленням литовської влади. Нещодавно був введений в обіг ще один документ, котрий датується 9 серпня 1392 р. – грамота подільського князя Федора Коріатовича, – в якому чітко фіксується тодішній управитель міста Черкаси – пан Бедріх.

Ключові слова: історіографія, Черкаси, джерела, літопис, хроніка, Велике князівство Литовське, «Список руських міст дальніх і ближніх».

Для з'ясування походження будь-якого міста завжди самим важливим моментом є його історична фіксація, прив'язана до певного письмового джерела. Звичайно, першою згадкою в джерелах передовсім маніпулюють історики. Відштовхуючись від неї, вони, власне, конструюють більш ранній період, заповнюють прогалини невідомого. Так і з'являється рання історія міста, його поява на історичній арені.

Сумнівів у тому, що Черкаси – місто давнє, ні в кого не виникало. Виникало питання лише, – наскільки. Історики обрали достатньо різні дати для конструкції минулого міста і його походження, що було викликано, безумовно, різними причинами. Причому, це

не означало, що ігнорувалося більш раннє утворення міста. Слід відзначити, що уявлення істориків щодо визначення як першої реальної згадки стосовно існування міста у джерелах, так і відповідно стосовно його походження відрізняються надзвичайною різноманітністю. Ця тенденція зберігається і до сьогодні, ігноруючи навіть офіційно визначену дату походження міста. Тому для з'ясування історичної реальності необхідний аналіз усіх запропонованих дослідниками позицій у цьому питанні.

1284-1286 роки. Ця дата не прив'язана в історичних творах ні до жодного джерела. Тим не менше, саме вона стала основою для визначення виникнення міста спеціально створеною комісією початку 1980-х років та призначення святкування 700-річчя на 1986 рік.

І. Фундуклей, а за ним і Л. Похілевич, спираються як на чітко документальне джерело лише на лист Менглі-Герая до Івана III 1499 р. [16, с. 610; 18, с. 460]. Звичайно, вони не заперечують можливої більш ранньої дати. Так, той же І. Фундуклей (і, практично, дослівно й Л. Похілевич) пише, що, якщо вважати справедливим повідомлення І. Болтіна, то за початкову точку відліку Черкас треба сприймати 1284 р.

XIV ст. А. Яковлів такою датою називав 1409 р. [20, с. 1]. Але при цьому вказував на існування міста, без конкретної прив'язки, у XIV ст., спираючись на хроніки Стрийковського та Кромера.

1394 рік. У радянські часи, з 1950-х років, пішов процес поступового «старіння» міста. Так, О. Тканко та С. Найдєн, спочатку, розглядаючи різні версії, все ж таки називають першою датою, якою фіксуються Черкаси, 1394 р. Цікавий контекст цієї дати у баченні авторів: «литовський князь Вітовт направляє князя Скиргайла для підкорення фортець Черкас і Звенигорода, жителі яких виступали проти литовського панування. Після придушення повстання литовські князі використовують ... фортеці для захисту південних кордонів» [15, с. 4]. Джерело цієї інформації відсутнє. Дивує, перш за все, опис «повстання», якого не було, але яке, проте, дуже гарно вписується в загальноприйняту в СРСР концепцію «класової боротьби». Можна припустити, що автори використали інформацію з «Історії України-Руси» М. Грушевського [4, с. 172] і своєрідно її інтерпретували відповідно до вимог часу, а саму працю не вказали як джерело, оскільки її автор вважався «українським буржуазним націоналістом».

Під час створення в серії «Історії міст і сіл України» тому, присвяченого Черкаській області, його автори теж цілком впевнено зазначили: «Перша цілком певна згадка про Черкаси належить до 1394 року, коли вони вже були укріпленим містом...» [7, с. 88]. Так ця дата й почала кочувати з однієї публікації в іншу, благополучно доживши до наших днів [6, с. 33].

1305 рік. Вже через кілька років була «знайдена» нова, більш рання, дата згадки про Черкаси. У 1965 р. О. Тканко повідомив, що у Центральному державному архіві стародавніх актів у Москві ним було виявлено Густинський літопис, в якому під 6813 роком (відповідно – 1305 роком) міститься запис про похід литовського князя Гедиміна на Черкаси. І звідси автор робив висновок: «Отже, в період литовського завоювання Подніпров'я Черкаси вже існували» [14].

Ця інформація була сприйнята як наукове відкриття. Так, зокрема, її зрозумів у 1965 р. С. Кілессо: «...у Москві О. Тканко виявив найбільш ранню згадку про Черкаси в історичних джерелах» [8, с. 4]. Але, якщо бути прискіпливим, то слід вказати, що вся ця інформація була давним-давно опублікована. Ще у 1843 р. Густинський літопис був виданий в якості додатку у 2-му томі загальновідомої серії «Полное собрание русских летописей». Звичайно ж, там був і матеріал щодо Черкас [5, с. 348].

Ця інформація щодо згадки Черкас у Густинському літописі настільки захопила дослідників, що майже ніхто не піддав її сумніву. Вона була сприйнята як дійсне свідчення давнини міста і стала наріжним каменем для побудови концепції його історії. Після цієї публікації ми бачимо її вже у багатьох інших.

Посилаючись на Густинський літопис як беззаперечне джерело, дослідники не звернули увагу на інші обставини. По-перше, ця інформація літописцем була запозичена

з інших джерел, а тому вона не є автентична. По-друге, навіть для цих джерел вона не знаходить підтвердження, оскільки ці джерела також не є первинними. Перед тим, ще у XVI ст., про цей похід Гедиміна саме під 1305 роком писали О. Гван'їні (1538-1614), а перед ним – М. Стрийковський (1547-1586/1593) [3, с. 314; 21, с. 234].

1320-1322 роки. Ця дата майже не використовується дослідниками. Інколи лише на неї звертають увагу окремі краєзнавці, як правило, у популярних замальовках. Підставою для цього служать т. зв. литовсько-білоруські хроніки та літописи. Наприклад, у хроніці під назвою «О плундрованно руского панства от литвы и пораже их» місто Черкаси згадується під 1320 р., а у «Хроніці литовській і Жмойтській» – під 1322 роком [12, с. 211; 19, с. 38]. Однак треба мати на увазі, що ці документи, як і Густинський літопис, все ж таки були створені достатньо пізно для того, щоб цю інформацію вважати достовірною.

1387-1392 роки. А от на цю дату першої згадки Черкас у джерелах практично ніхто не звертає уваги. Іноді, щоправда, до неї звертаються, але лише суто для констатації. Вона не сприймається як певна історична віха в історії міста.

Першою ж безумовно достовірною є згадка Черкас у відомому «Списку руських міст дальніх і ближніх». Її дослідник М. Тихомиров зробив припущення, що ця пам'ятка з'явилася в період між 1387 та 1392 рр. [13, с. 218]. Вона є свідченням того, що Черкаси вже не були на той момент простою заставою. Підтверджує це й думка Є. Наумова, що список створювався як амбітний проект київського митрополита Кіпріана [10, с. 150-163], а, отже, до нього не могли бути включені малозначимі поселення. Але оскільки більш ранніх достовірних згадок про Черкаси не існує, це є свідченням поступового зростання міста впродовж кількох десятиліть водночас з укріпленням литовської влади. Разом з тим, відзначаючи «Список руських міст» як першу документальну пам'ятку, в якій згадуються Черкаси («Черкасы»), не слід забувати, що вона створювалася у московських землях, відповідно, не можна стверджувати, що звучання назви мало саме такий характер.

Нещодавно був введений в обіг ще один документ, котрий датується 9 серпня 1392 р. – «Жалувана грамота» подільського князя Федора Коріатовича, – в якому чітко фіксується тодішній управитель міста Черкаси – пан Бедрих («пан Бедрых Черкасский воевода»). З таким титулом він згадується як свідок у грамоті, виданій Пашку Васневичу на володіння у Брацлавському повіті [11, с. 37]. Обов'язки пана Бедриха достатньо чітко були окреслені Федором Коріатовичем: «А Бедришко має своїх людей судити і вини й присуди людей своїх брати, а до Бедришкових людей не треба втручатися жадному воеводі, тільки самому Бедришкові, бо то його люди; тільки коли всі земляне будуть давати данину Татарам, тоді серебро мають давати Бедришкові люди, і замок мають поправляти, до якого замку будуть прихилені. А Бедришко і його діти і його потомки мають нам і нашим дітям і нашим природним потомкам скрізь вірно служити і на війну на поганина (йти), як всі наші земляне» [17, с. 41; 22, с. 21]. Як бачимо, тут проглядаються і певні дипломатичні функції, які будуть виконувати черкаські старости та намісники і в XVI ст., і обов'язок слідкувати за станом замку. При цьому О. Білецька вважає, що зазначену «данину» слід сприймати як засіб набуття тимчасових гарантій від татарських набігів [1, с. 98].

Найімовірніше, пан Бедрих був призначений на цю посаду Федором Коріатовичем, а пробував на ній, можливо, до 1394 року. Чи залишався він і на цій посаді далі, важко стверджувати, однак В. Михайловський [9, с. 39] підкреслює в цілому його лояльність до князя Вітовта (отже, це можливо). І це підтверджується наданням від останнього деяких сіл йому у володіння [17, с. 42].

Вперше ж пан Бедрих (Бедришко, Bedryszko, Bedryško) згадується у документах ще з 1388 р. Відомо, що він був вихідцем із Сілезії (імовірно, переселився в українські землі внаслідок діяльності сілезького князя Владислава Опольського, котрий у 1370-1380-х рр. здійснював управління Галичиною), належав до гербу «Сверчик», а у 1392 р. за свої заслуги отримав від подільського князя Федора Коріатовича чотири села у Скальському повіті [9, с. 3-40].

Таким чином, зі всіх історичних дат, запропонованих істориками як першої документально фіксованої згадки міста Черкаси в джерелах, можемо визначити лише проміжок 1387-1392 років. Всі інші дати слід вважати помилковими.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Белецкая О. Подолье и татары во второй половине XIV – первой половине XV в.: эволюция даннических отношений / О. Белецкая // Крыніцзнаўства і спецыяльныя гістарычныя дысцыпліны. – Вып. 4. – Мінск, 2008. – С. 96-108.
2. Білецька О. Саврань у XIV–XVI століттях у світлі новознайдених джерел та матеріалів / О. Білецька // Український історичний збірник. – Вип. 18. – К., 2015. – С. 28-39.
3. Гван'їні О. Хроніка європейської Сарматії / О. Гван'їні. – К., 2009. – 1006 с.
4. Грушевський М. Історія України-Руси / М. Грушевський. – Т. IV. – К., 1993. – 544 с.
5. Густинская летопись // Полное собрание русских летописей (далі – ПСРЛ). – Т. 2. – СПб., 1843. – С. 233-373.
6. Івченко А. Путівник. Україна. Центр / А. Івченко. – К., 2009. – 144 с.
7. Історія міст і сіл Української РСР. Черкаська область. – К., 1972. – 788 с.
8. Кілессо С. Черкаси. Історико-архітектурний нарис / С. Кілессо. – К., 1966. – 59 с.
9. Михайловський В. Правління Коріатовичів на Поділлі (1340-ві-1394 рр.): соціальна структура князівського оточення / В. Михайловський // Український історичний журнал. – 2009. – № 5. – С. 34-47.
10. Наумов Е.П. К истории летописного «Списка русских городов дальних и ближних» / Е.П. Наумов // Летописи и хроники, 1973. – М., 1974. – С. 150-163.
11. Новая грамота князя Федора Кориатовича 1392 г. // Беларуская даўніна / Под ред. Ю. Микельского. – Минск, 2014. – С. 147-150.
12. О плундрованю руского панства от литвы и пораже их // ПСРЛ. – Т. XXXII. – М., 1975. – С. 206-214.
13. Тихомиров М.Н. «Список русских городов дальних и ближних» / М.Н. Тихомиров // Исторические записки. – Т. 40. – М., 1952. – С. 214-259.
14. Тканко О. Скільки років Черкасам? / О. Тканко // Черкаська правда. – 18 листопада 1965 р.
15. Тканко О. Черкаси. Короткий нарис / О. Тканко, С. Найдено. – Черкаси, 1958. – 143 с.
16. Похилевич Л. Сказания о населенных местностях Киевской губернии / Л. Похилевич. – К., 1864. – 763 с.
17. Сіцинський Ю. Поділля під владою Литви / Ю. Сіцинський. – Кам'янець-Подільський, 2009. – 160 с.
18. Фундуклей И. Статистическое описание Киевской губернии / И. Фундуклей. – Часть I. – СПб., 1852. – 576 с.
19. Хроника Литовская и Жмойтская // ПСРЛ. – Т. XXXII. – М., 1975. – С. 15-127.
20. Яковлев А. Намістники, державці і старости господарського замку Черкаського в кінці XV і в XVI в.в. / А. Яковлев. – К., 1907. – 15 с.
21. Strykowski M. O początkach, wywodach, dzielnościach, sprawach rycerskich i domowych sławnego narodu litewskiego, żemojdzkiego i ruskiego przedtym nigdy od żadnego ani kuszzone, ani opisane, z nathnienia Bozego a uprzejmie pilnego doświadczenia. – Warszawa, 1978. – 764 s.
22. Źródła Dziejowe. – T. V. – Warszawa, 1877. – 228 s.

REFERENCES

1. Beleckaya O. Podolie i tatary vo vtoroi polovine XIV – pervoi polovine XV v.: evolucia dannicheskikh otnosheniy / O. Beleckaya // Krynicaznavstva i specyalya histarychnya dyscypliny. – Vyp. 4. – Minsk, 2008. – S. 96-108.
2. Bilecka O. Savran u XIV–XVI stolittah u svitli novoznaidenykh dzerel ta materialiv / O. Bilecka // Ukrainsky istorychny zbirnyk. – Vyp. 18. – K., 2017. – S. 28-39.
3. Gvanini O. Hronika evropeyskoi Sarmatii / O. Gvanini. – K., 2009. – 1006 s.
4. Grushevsky M. Istoria Ukrainy-Rusy / M. Grushevsky. – T. IV. – K., 1993. – 544 s.
5. Gustinskaya letopis // Polnoe sobranie russkikh letopisey (dali – PSRL). – T. 2. – SPb., 1843. – S. 233-273.
6. Ivchenko A. Putivnyk. Ukraina. Centr / A. Ivchenko. – K., 2009. – 144 s.
7. Istoria mist i sil Ukrainskoi RSR. Cherkaska oblast. – K., 1972. – 788 s.
8. Kilessso S. Cherkasy. Istoryko-arhitekturny narys / S. Kilessso. – K., 1966. – 59 s.
9. Myhaylovski V. Pravlinnia Koriatovyichiv yf Podilli (1340-vi-1394 rr.): socialna struktura kniazivskogo otochennia / V. Myhaylovski // Ukrainsky istorychny zhurnal. – 2009. – № 5. S. 34-47.
10. Naumov E.P. K istorii ltopisnogo «Spiska russkikh gorodov dalnih i blizhnykh» / E.P. Naumov// Letopisi i hroniki. 1973. – M., 1974. – S. 150-163.
11. Novaya gramota kniaza Fedora Koriatovicha 1392 g. // Belaruskaya davnina / Pod red. Yu. Mikul'skogo. – Minsk, 2014. – S. 147-150.
12. O plundrovanu ruskogo panstva ot litvy i porazhce ih // PSRL. – T. XXXII. – M., 1975. – S. 206-214.

13. Tihomirov M.N. «Spisok russkih gorodov dalnih i blizhnih» / M.N. Tihomirov // Istoricheskie zapiski. – T. 40. – M., 1952. – S. 214-259.
14. Tkanko O. Skilky rokiv Cherkasam? / O. Tkanko // Cherkaska pravda. – 18 lystopada 1965 r.
15. Tkanko O. Cherkasy. Korotky narys / O. Tkanko, S. Nayden. – Cherkasy, 1958. – 143 s.
16. Pohilevych L. Skazania o naselennyh mestnostiah Kievskoi gubernii / L. Pohilevych. – K., 1864. – 763 s.
17. Sicynsky Yu. Podilla pid vladoyu Lytvy / Yu. Sicynsky. – Kamianec-Podilsky, 2009. – 160 s.
18. Funduklei I. Statisticheskoe opisanie Kievskoi gubernii / I. Funduklei. – Chast I. – SPb., 1852. – 576 s.
19. Hronika Litovskaya i Zhmoitskaia // PSRL. – T. XXXII. – M., 1975. – S. 15-127.
20. Yakovlev A. Namistnyky, derzhavci i starosty gospodarskogo zamku Cherkaskogo v kinci XV i v XVI v.v. / A. Yakovlev – K., 1907. – 15 s.
21. Strykowski M. O początkach, wywodach, dzielnościach, sprawach rycerskich i domowych sławnego narodu litewskiego, żemojdzkiego i ruskiego przedtym nigdy od żadnego ani kuszone, ani opisane, z nathnienią Bożego a uprzejmie pilnego doświadczenia / M. Strykowski. – Warszawa, 1978. – 764 s.
22. Źródła Dziejowe. – T. V. – Warszawa, 1877. – 228 s.

Ластовский В. Первое упоминание Черкасс как проблема использования источников в историографии.

В статье рассматривается проблема определения историками датировки первого упоминания города Черкасы в исторических источниках. Подробно рассматриваются разные варианты, предложенные исследователями, их фиксирование в документах и объяснение учеными. Доказывается ошибочность большинства указанных исторических дат и определяется реальный хронологический промежуток, в котором впервые в исторических документах упоминается существование города Черкасы. Представления историков по поводу определения как первого упоминания существования города в источниках, так и относительно его происхождения отличаются чрезвычайной разнообразностью. Эта тенденция сохраняется и до сегодняшнего времени, игнорируя даже официально определенную дату происхождения города. Поэтому для определения исторической реальности необходим анализ всех предложенных исследователями позиций в этом вопросе. Первое безусловно достоверное упоминание города Черкасс есть в известном «Списке русских городов дальних и ближних». Его исследователь М. Тихомиров пришел к выводу, что этот памятник появился в период между 1387 и 1392 годами. Он свидетельствует о том, что Черкасы уже не были в это время обычной заставой. Но поскольку более ранних достоверных упоминаний Черкасс не существует, оно есть свидетельством постепенного роста города на протяжении нескольких десятилетий одновременно с укреплением литовской власти. Недавно также был введен в оборот еще один документ, датированный 9 августа 1392 г. – грамота подольского князя Федора Кориатовича, – в котором четко фиксируется тогдашний управитель города Черкасы – пан Бедрых.

Ключевые слова: историография, Черкасы, источники, летопись, хроника, Великое княжество Литовское, «Список русских городов дальних и ближних».

Lastovsky V. The first mention of the problem of Cherkassy use sources in historiography.

The problem of determining the historians of the dating of the first mention of the city of Cherkassy in historical sources. Detail considered various options proposed by the researchers, their fixation in the documents and explanations scholars. It proved the fallacy of the majority of these historical dates, and determined the actual chronological period, for the first time in historical documents mention the existence of the city of Cherkassy. Representations of historians on the definition of both the first mention of the existence of the city in the sources, and as to its origin are extremely diverse. This trend has continued to the present time, even ignoring the official date of the city a certain origin. Therefore, to determine the historical reality of the needs analysis of all researchers proposed position on this issue. The first significant mention of course the city of Cherkassy is in the famous «List of Russian cities far and near». His researcher Tikhomirov came to the conclusion that this monument appeared in the period between 1387 and 1392 years. It shows that Cherkassy not have been at that time ordinary Gate. But as earlier reliable references Cherkassy does not exist, it is a testament to the gradual growth of the city for several decades, along with the strengthening of the Lithuanian authorities. Also recently been coined yet another document, dated August 9, 1392 – Diploma of Podolsky Prince Fyodor Koriatovych, – which clearly recorded the then ruler of the city of Cherkassy – pan Bedryh.

Keywords: historiography, Cherkassy, the sources, the chronicle, the chronicle, Grand Duchy of Lithuania, «List of Russian cities far and near».

Одержано 24.03.2016.